

UKÁZKA HESLA „SLUNCE“ Z ETNOLINGVISTICKÉHO SLOVNÍKU SLAVJANSKIJE DREVNOSTI

SLUNCE (praslov. *sьlnъce) – nebeské těleso, zdroj denního světla, tepla a života, v lidových představách protiklad k měsíci, který bývá spojován se smrtí. Tradiční epiteta – *jasné, světlé, zlaté, rudé, žhavé* atd.

Relikty uctívání S., které je nazýváno *svatým, božím a spravedlivým* (srov. r. небесный огонь, br. божие агнишча, р. iskra niebieska, ognisko, srb. небески ждрак, оно што сја, обасјаније божје, дневна ватра), jsou uchovány ve způsobu, jak se lidé křičí, pokleknají na kolena a klaní se vycházejícímu S. (obecně slovan.), v rituálních formulích vítání, pozdravu, např. malopol. „Zawitaj, powitaj, jasność boska, która cały świat oświecasz i mnie człowieka grzesznego“ [Vítej, vítej, boží světlo, které osvěcuješ celý svět i mě, člověka hříšného] (Mosz. KLS: 438), černohor. „Сунце на исток, а јаки Бог на помоћ“ [slunce k východu a mocný Bůh ku pomoci] (Ђор. PVP 1: 24). Ukrajinci, pokud u sebe neměli ani kříž, ani svatý obraz, modlili se obrácení na východ (křížovat se proti západu bylo zakázáno – b. pirinská oblast). Při přísaze bylo slunce vzýváno jako svědek: mk. „Туку ми тоја с’лнце!“ [Hleď, slunce!], bosen. „Тако ми оног ока Божјера!“ [Pohleď, oko Boží!], srb. „Тако ми оног сулнца што ме греје!“ [Přisahám slunci, které mě zahřívá!] (Ђор. PVP 1: 24); Češi a Poláci v takových případech ke slunci zvedali prsty. Lužičané se před vstupem do chrámu otáčeli ke S. a sundávali si pokrývky hlavy. Srbové se při modlitbě, která se četla večer před svátkem „**slava**“, obraceli ke svému svatému, Svaté Trojici, Bohorodičce, Kristu a „jasnému“ S. (Jank. A: 58–59); Bělorusové v době svátku „**dědů**“ prosili S., aby jedním paprskem pohlédlo do hrobů mrtvých (Mosz. KLS: 439). Slunce bylo vzýváno před začátkem orby a žní (obecně slov.), před prořezáváním vinné révy v den sv. **Trifona** (b. Sakarská oblast), před cestou (obecně slov.), před zahájením stavby domu (b., Loveč) atd.

Bylo zakázáno plivat proti S. – to byl hřích (obecně slovan.), S. by se rozzlobilo a vypukl by požár (b.); nebylo možné dívat se na S. skrz prsty (bosen.), ukazovat na něj prstem (obecně slovan.), otáčet se k němu zády během jídla (b.) či během žní (r.). Srbové věřili, že ten, koho najde S. ráno neumytého, „осам му је дана назатка“ [ztratí osm dní života] (Jank. A: 58), a v bulharské pohádce se dcery vdovy nemohou provdat, protože je každé ráno S. zastihne v posteli.

Původ S. Podle lidového přesvědčení stvořil S. Bůh (srov. p. *podarek Božy*), aby zkrášlil nebeskou klenbu (p.), aby měl „okénko“ a viděl vše, co se na zemi děje (obecně slovan.), aby byl den (r. Kalužská oblast), aby dal zemi úrodu (ukr.). Bůh stvořil S., když tvořil svět (obecně slovan.) pátého dne stvoření (PA, Gomelská oblast), ve středu (srbské apokryfy); proměnil ve S. a vyzdvihl na nebe spravedlivého člověka, aby svítil světu (b.); stvořil S. z kousků žáby a přivázal ho k nebi Eviným vlasem (těřečtí kozáci). Bulhaři a Makedonci věřili, že slunce vzniklo z hroudy hlíny, kterou vyhodil na nebe malý Kristus. V Krakově se tradovalo, že Matka Boží pro slávu Krista umístila S. na nebe a pečuje o jeho svit. Teprve po narození Krista začalo S. žhnout, svítit a hřát „jak křesťana, tak Turka“ (Srbská Krajina).

Slunce bylo považováno za oko Boží (ukr. *Божье око*, srb. *божье око*, bosen. *Božije oko*, p. *oko Boga*). Platil zákaz ukazovat prstem na hvězdy, měsíc i S., aby člověk Bohu nevypráchil oko (p., luž.); S. bylo považováno za tvář Boha: „сонце – то праве лице боже (...), місяц то ліве лице боже“ (hucul.) (Onišč. MGD: 7) nebo za „odlesk tváře Boží“ (ukr., Čub. MT: 13). S. je hlava Jana Křtitele, koulející se po talíři (r. Novgorodská oblast), srov. představy o tom, že měsíc je useknutá hlava ovčáka, která spadla do kádě s mlékem (Karpatská oblast).

Ve slovinských legendách vystupuje S. spolu s mořem a Bohem v roli demiurgů: pražící S. donutilo Boha vykoupat se v moři a z písku, který se mu dostal pod nehet, byla stvořena země.

S. a měsíc byly dříve mužem a ženou nadpřirozené podstaty (mk. Ochrid). Podle jiných představ je S. ohnivá koule, která se pohybuje po nebi (b. Plovdivská oblast; r. Kostromská oblast); blýskající se kruh (r. Rjazaňská oblast, sln.); kolo (sln., ukr., r.); pec, kterou Bůh připevnil na nebe (b., Loveč); boží ohniště, před které Bůh postavil sklo (br.), světlo, které Bůh (srb., Karlovci) či anděl (r. Kalužská oblast) ráno rozsvěcí a večer zhasíná.

Pro jižní Slované je charakteristický motiv několika S. Např. v Dalmácii se předpokládalo, že Bůh stvořil čtyři S., z nichž tři vypila zmije, srov. smolenská legenda: měsíc byl kdysi druhým S., ale Bůh se rozhněval a poslal na něj zmiji, aby ho vypila. Bulhaři věří, že existují dvě S. – zimní a letní; že ráno na svátek sv. Jana Křtitele, kdy S. „si hraje“ (viz **Hra slunce**), se na nebi objevují tři S., ze kterých je pouze to prostřední „naše“ a ostatní (jeho bratři) svítí v jinou dobu a nad jinými zeměmi. V Kostromské oblasti se vypravovalo, že ve slunečním paláci se nachází mnoho „slunců zvláštního druhu“ – to jsou ženy S., které z paláce nevycházejí.

Dříve S. svítilo i v noci, ale dnes se objevuje jen ve dne, protože se zprotivilo Boží vůli svítit „na dobré i na zlé“ (br., Polesí); zvířata si Bohu stěžovala na ostrý sluneční svit, který jim překážel při nočních lovech (r. Orelská oblast). S., měsíc i hvězdy svítily kdysi všechny společně ve dne, ale Bůh se rozhněval na měsíc za to, že nechtěl vysoušet

zemi po potopě (r. Vladimírská oblast). Příkladal tedy měsíci a hvězdám svítit v noci, aby vrah – Kain ani v noci neměl pokoje (r. Kalužská oblast). Podle představ tulských rolníků S. svítí ve dne, protože je to žena, a měsíc jako muž vychází v noci, kdy svítit je nebezpečnější a těžší.

Vzdálenost od S. k zemi je stejná jako z jednoho kraje země ke druhému (b.), S. je tak daleko, aby se lidé do něho nemohli trefit z děla (b.); aby nesežehlo zemi (b.); je delší než nit upředená z příze, kterou za rok upředou všechny ženy z velké vesnice (br.).

Pohyb S. se vysvětloval tím, že S. je přikované k nebi a pohybuje se společně s ním (r. Kalužská oblast), že S. nosí nebo vozí okolo země určité bytosti či se pohybuje samo, chodí po cestě, která je pokrytá zlatým brokátem (r. Kostromská oblast). Srbové také věří, že se S. třikrát zastaví ve svátek Narození Jana Křtitele a že se S. zastaví, když uvidí veliký zločin: podle legendy během ukřižování Krista stálo S. na nebi tři dny.

S. a denní cyklus. Mělo se za to, že před polednem a po poledni se S. pohybuje různou rychlostí. Např. Bulhaři předpokládali, že dopoledne se slunce pohybuje pomalu, protože jde nahoru (jede na oslu, vezou ho volí), odpoledne se pohybuje rychleji, neboť sestupuje, jde dolů, jede na rychlém koni či jelenovi, do jeho vozíku jsou zapřažení zajáci. Či naopak dopoledne S. jede na koních nebo na arabském hřebci a po obědě na oslech, proto pálí silněji (b., mk.). Velmi rozšířená je představa, že v poledne se S. na nebi zastaví: „Када сонце на поўни, сонце на небе стоит час!“ (PA, Gomelská oblast), protože ušlo již polovinu cesty, je unavené a chce si odpočinout (jihoslovan.), zdřímnout si (ukr.).

Západ S. se vysvětluje jako nutnost poskytnout odpočinek (b. Plovdivská oblast), lidé tedy všechnu práci po západu S. přerušovali; Ukrajinci vysvětlovali nutnost přerušeni práce po západu S. tím, že jinak je S. „opustí“, tzn. že další den nevyjde. Srbové o zapadajícím S. říkali, že „odpočívá“ (*смиру се*), a ne že „zapadlo“ nebo „zašlo“, jinak by S. nemuselo další den vyjít, říkali: „Зашао па не изашао!“ [„Zašlo a už nevyšlo“], „Сјео па не устао!“ [„Sedlo a už nevstalo“] (Đor. PVP 1: 26). Věřili, že S. po západu pokračuje ve své cestě pod zemí, že osvětluje podsvětí (jihoslovan., východoslovan.), svítí mrtvým (obecně slovan.); při východu duše zemřelých (p.) či čertů (ukr.) popohánějí S. a při západu ho zastavují. S. chodí spát za hory (p.), za les (p., r.), za řeku (p.), za temné mraky (p.); padá (obecně slovan.), koupe se (b. rodop., srb.), spí v moři, proto je ráno S. čisté (p.), nepálí a z vody, která z něj kape, vzniká rosa (b.). Kašubové předpokládali, že S. spouští motykami a pohrabáči jejich sousedi Pomořané, odtud rčení: „W Pomorsce chowają ju slinko do skrzęni“ [„V Pomoří schovávají slunce do skříně“] (SSSL 1/1: 123), srov. představy o tom, že pohyb S. mohou řídit jiní „sousedé“ – cikáni: p. *kręci jak cygan słonkiem* (NKRR 1: 345), ukr. *крутить (світлом) як циган сонцем* – činí, jak se mu hodí (SSNP: 159).

V chorvatských písních unavené S. v noci odpočívá na prsou nebo na klíně Boha, který ho ráno budí pohlažením po tváři. V rukopisech bogomilského „Razumnika“ se píše, že

po západu S. berou andělé, odnášejí ho na boží trůn a pokládají ho Bohu na klín, přitom neustále zpívají písně; při šesté písni se trůn otevře a andělé S. odnášejí na východ (srov. přesvědčení v Pirinské oblasti, že S. nosí kolem země svatí).

Společně s představami o tom, že je S. věčné, že „nemá začátek ani konec“ (p.), existují i jiné představy: Srbové a Makedonci věří, že každý večer S. umírá, aby se ráno opět narodilo (srov. hádanka: „Оца нема, мајки нема, а свако јутро се пања“ [„Otcе ani matku nemá, ale každé ráno se rodí“] s odpovědí „slunce“ – Jank. A.: 62). Slováci předpokládali, že S. ráno vychází v podobě dítěte, v poledne je silným mužem a večer se vrací do svého zlatého paláce jako sešlý stařec.

Doba mezi západem a východem S. je vysvětlována jako doba velmi neblahá a nebezpečná. Přitom však úkony spojené s léčením a čarováním či některé očištné obřady bylo vhodné provádět až po západu slunce a před svítáním (obecně slovan.). Např. v Polesí se lidé na Zelený čtvrtek myli před východem S., aby zůstali po celý rok čistí (PA, Rovenská oblast); první den Vánoc před východem S. čistili a zametali dům, vynášeli smetí, aby byl čistý len (PA, brestská oblast). Viz **Denní cyklus**.

S. a roční cyklus. Velmi rozšířené byly představy o tom, že se S. dvakrát do roka „obrací“, jednou k zimě, jednou k létu. Východní Slované slavili s tímto otáčením S. svátky sv. Spiridona (12./25. XII.), **Jana Křtitele / Ivana Kupaly** (24. VI. / 7. VII.), méně – sv. Petra (29. VI. / 12. VII.), srov. lidová jména svatých: *Spiridon-Slunovrat* (*Solnopovorot*, *Povorot*) a *Petr-Slunovrat* a také říkadla „Спырыдон – поворо: сонцэ на лето зыма на мороз“ (PA, Brestská oblast, Oltuš), „Od Petra (se obrací) slunce k zimě a léto k žáru!“. Na den sv. Spiridona se neodpočívalo, „aby lidé neurazili živitele – slunce, které v tuto dobu slaví vítězství nad zimou“ (Penzenská oblast, EO 1997/5: 90), v písni, která se zpívala v tento den, stálo, že sám svatý Spiridon s kolem v rukách zve S. na svatou Rus (sibířská oblast). Bulhaři a Makedonci předpokládali, že S. přechází v zimu po Ivanově dni (24. VI. / 7. VII.), po dni sv. Bartoloměje (11. VI.) či (méně) po dni sv. Jiří (23. IV. / 6. V.) (Rodopská oblast) a v léto po dni sv. Ignáce (20. XII. / 2. I.) (Záp. rodopská oblast), sv. Spiridona (12./25. XII.) (Záp. rodop.), sv. Athanasia (18. I.) (Charkovská oblast), sv. Elisea (12. XII.) (Rodopská oblast) nebo sv. Anny (9./22. XII.). Věřilo se, že se tyto svatí na svůj svátek oblékají do šesti (devíti) kožichů a jdou ke S. a prosí ho o léto či zimu. Podle jiných představ se S. do dne sv. Bartoloměje přibližuje k zemi a po tomto dni se od ní začíná vzdalovat (b. Pirinská oblast; mk., Gevgelija); od Povýšení sv. Kříže (14./27. IX.) jde S. po zimní cestě a ode dne sv. Jiří po letní (b.). Poláci předpokládali, že S. se proměňuje čtyřikrát do roka, a proto se na zemi střídají čtyři roční období.

Krátký den a nastupující zima se nevysvětlují jen vzdalováním se S. od země, ale také tím, že S. přesedá z oslu na koně (b., mk., skopská kotlina); že během léta ho svým pohledem „vypíjejí“ zmije, které se vyhřívají na výsluní (br. Vitebská oblast), nebo ještěrky (Jaroslavská oblast) a až v zimě, když se S. schovává za mraky, opět dorůstá (východoslovan.).

„Po slunci“, tj. zleva doprava, se zpravidla provádí obřadní kruhové pohyby, nezřídka se však objevují předpisy k obřadním úkonům proti pohybu S. Např. aby nevěsta neotěhotněla, musela sít pšenici proti pohybu S. a zametat ji koštětem, aby „vymetla dítě“ (PA, Brestská oblast). Viz **Pravý - levý**.

U všech Slovanů je **sluneční svit**, stejně jako S., považován za blaho: kam slunce svítí, tam Bůh hledí (r., ukr.), odtud utíkají všechny nemoci (b.). Z místa, na které dopadly první sluneční paprsky, brali Slováci vodu, kterou používali na léčení. V Gomelské oblasti se doporučovalo začínat se stavbou domu v slunečný den „před polednem“ a se setbou lnu v ten den masopustního týdne, který byl slunečný. Víra v očistnou a plodivou sílu slunečního svitu se odráží v praktice vystavovat různé předměty před východem S., aby na něj S. „posvítilo“, „pohrálo“ si s nimi: na Zelený čtvrtek vynášeli na dvůr pecen chleba se slovy „přivítej pecen, slunce“ (PA, Žitomirská oblast), na Zvěstování Páně (25. III. / 7. IV.) lidé dávali na S. bource morušové (Černohorská oblast, boka Kotorská), na Ivanův den (24. VI. / 7. VII.), na Povýšení sv. Kříže a na Zvěstování Páně - dívčino věno (b. Pirinská oblast). V tutéž dobu bylo nařízeno schovávat před slunečním svitem len, který zůstal z předešlého roku, aby do něho neudeřil *perun* (hrom) (PA, Gomelská oblast), srp - aby nezačalo pššet (PA, Rovenská oblast). Viz též **Světlo - tma**.

Všechny slovanské tradice přímo spojují sluneční svit se **zrakem a očima S.** - svět je ozářen, protože se na něj S. dívá, a když S. zavírá oči, přichází noc. Protože má S. dvě oči a měsíc jen jedno, S. svítí jasněji (b. Pirinská oblast). V jihoslovanských legendách se vypráví, že dříve mělo S. více očí a svítilo silněji, ale jeho oči vypila zmije (b. Charkovská oblast). Bulhaři věří, že S. má tolik očí, kolik je hvězd na nebi, kolik je dní v roce (a každý den se dívá novým okem). Aby člověk S. nezasypal či „nezalil“ oči, nebylo možné při západu (východoslovan.) či při východu (b.) vynášet odpadky a vylévat splašky; mělo se za to, že ten, kdo zákaz poruší, oslepne (b., východoslovan.), bude postižen šeroslepostí (PA, Gomelská oblast). Představy o tom, že se S. dívá a „vidí“ vše, co se děje na zemi, se odrážejí v písních, kde se na S. člověk obrací a prosí ho, aby mu prozradilo něco o osudu příbuzného, který je daleko v jiné zemi, či aby mu předalo zprávu; s touto představou jsou spojeny i pohádkové syžety, ve kterých hrdina přichází ke S. pro radu.

Ve všech slovanských tradicích je S. **personifikováno** jako mladý muž (méně často jako dívka) s jasnou tváří, který svítí celému světu (ukr.), se zlatými vlasy či rukama (srb.), oblečený do blyštivé řízy (ukr.); se jménem *Rajko*, *Rajčo* (b., mk.) či *Lalo* (b., Loveč), *Ljado Rajčo* (Sakar: 232), který se po západu vrací na svůj zámek, postavený na kraji světa, pod zemí, na nebi, za mořem (obecně slovan.). S. má matku, bratry, sestry (obecně slovan.), v roli sester často vystupují jiná nebeská tělesa. Planeta Venuše je považována za sestru S. (*Zornica*, *Večernica*, *Denica*) a měsíc za jeho (mladšího) bratra (obecně slovan.), (mladší) sestru (jihoslovan.), syna (ukr., p.) či strýce (srb.). Sestrou S. se stává pozemské děvče, které vyšívá kobereček zlatými nitěmi, slunečními paprsky; děvčeti, kterému se S. zjevuje v podobě mladého muže, jsou darována tři zlatá jablka

(srb.). Říká se, že hvězdy jsou děti S. (obecně slov.), srov. představy o tom, že při narození člověka se kousek S. odlomí a stane se hvězdou.

Motiv svatby S. je přítomen v jihoslovanském folkloru. V roli ženy S. vystupují měsíc, planeta Venuše, pozemské dívky (krasavice Marinka, Radka, Todorka, Dobrinka aj.), které S. unáší, když jdou pro vodu. Rodopská legenda vypráví, jak S. krásnou Marijku proměnilo ve vlaštovku za to, že na svatební hostině slunce a jitřenky pověděla, že byla první „pozemskou“ ženou S. Na svatbu S. přichází „starý svat“ – svatý Ilja, „milý kmotr“ – svatý Jan a boží andělé (srb.). Byla známá představa o tom, že S. se už chystalo oženit, ale rozmyslelo si to či mu v tom bylo zabráněno, aby od nově narozených sluncí země neshořela. Svatba naplánovaná na Petrův den je zmařena: sv. Petr zakládá velký oheň, aby ukázal hostům, jaký žár bude na zemi, pokud se S. ožení (mk.); ježek se snaží svého osla nakrmit kameny a na otázku slunce, proč tak činí, odpovídá, že po svatbě budou nuceni jíst kameny všichni (b., srb.), ježek se postaví na cestě před osla, na kterém S. jede hledat nevěstu, a nutí S., aby se vrátilo zpět (srb. Pirotská oblast), mokry kohout zastrašuje S. tím, že po svatbě všichni ztrácejí „mladost“ (b.). O tom, že nově narozené S. spálí celý svět, vyprávěla Bohu včela, která vyslechla slova dábla pozvaného na svatbu S., za to ji ďábel fal přes záda bičem a Bůh jí dal schopnost dávat med (b.).

V balkánsko-slovanském folkloru je populární **motiv večere S.**, kterou mu připravuje jeho matka. Slunce, jež má podstatu ohnivě bytosti, je nenasytné: k večeri vyžaduje devět bochníků chleba a devět pečených slepic (b.), kotel mléka, do kterého si chléb namáčí (mk. Pripleská oblast), tři kotle zapražené polévky a devět bochníků chleba (mk.) aj. Ojedinele jsou zprávy o tom, že S. jí kukuřičnou kaši a seno, stejně jako vůl (sz. b.), pojídá oblaka (b.), srov. taktéž bulharskou pohádku, ve které carevna obsluhuje při večeri S., které jí rybu, a měsíc, který jí jehně. Pokud nebylo jídlo hotové do doby, než se S. navrátilo, snědlo každého, kdo se mu dostal do cesty, dokonce i matku a sestry, a proto se další den schovávalo za mraky (b.).

Ve slovanském a šířeji v evropském folkloru je také rozšířen **motiv krádeže S.** Lucifer, který se rozkmotřil s Bohem, unáší S. z nebe a zakrývá ho křídly, aby svět vychladl a zmizel; nebo napichuje S. na kopí a nosí ho po zemi, aby shořela; vrátit S. na nebe se podaří až svatému Archandělu, sv. Sávovi či sv. Janu (srb.). Ďábel se při tom, když tvoří svůj svět, snaží S. ukrást, ale odtrhne od něho jen kousek a vytvoří z něho měsíc (p. Mazovsko). Jsou známé také představy o pokusech S. vypít či sníst: např. Srbové věřili, že ráno S., zrozené z moře, chce vypít drak aždaja, ale brání mu v tom sv. Ilja; S. chtěl vypít had, ale vlaštovka ho pod svými křídly odnesla k Bohu (bosen.); S. zachránila ještěrka, která se hadu zakousla do ocasu, za to se stále na S. vyhřívá (srb.). Příčina **zastmění S.** (srb. dial. *jede ce sunce*) byla spatřována v tom, že S. „požír“ vlk (hucul.), pes (vých. srb.), drak (češ., p., srb.) či ho vypíjí čarodějnice a upíří (hucul.).

Skvrny na S. Podle představ Bělorusů je S. nebeskou branou, za kterou žije Bůh a svatí, a skrze skvrny na S. k nám prosvítá ráj. Skvrna na S. a měsíci představovala muže

a ženu, které tam umístil Kristus, protože během bohoslužby rozhazovali po poli hnůj (p. Poznaňská oblast), Krista a Bohorodičku, kteří čtou knihy (PA, Žitomirská oblast). Objevení se skvrn na S. bývá spojováno s některými svátky: na Velikonoce se na S. objevuje stůl a kutálející se vajíčka, která malovala Bohorodička (PA, Gomelská oblast), na Vánoce – beránek (p.). Na svátek Ivana Kupaly se na S. lidé dívali skrze síto, aby uviděli místní čarodějnice (PA, Volyňská oblast). Pokud byl porušen zákaz práce v neděli, musela se S. ukázat žena v bílých šatech (která představovala neděli) a musela plakat, že ji „zabijí“ (PA, Žitomirská oblast).

S. je vnímáno jako vzor krásy a má možnost krásu předávat druhým. Proto se těhotným ženám doporučovalo dívat se na S., aby se jim narodilo krásné dítě (b.). Ukrajinské dívky se obracely na S. s prosbou, aby jim dalo krásu: „Dobryj deň tobi, sonečko jasneje... Jake ty jasne, veľyčne, prekrasne, ščob i ja taka buľa jasna, veľyčna, prekrasna“ [„Přeji ti dobrý den, sluníčko... Jaké jsi jasné, vznešené, překrásné, kéž bych i já byla tak jasná, vznešená a překrásná“] (Mosz. KLS: 441). V zaklínadlech se lidé S. a jinými nebeskými tělesy chrání před uhranutím a ublížením.

Věštění. Při východu S. na den sv. Jana Křtitele pozorovali lidé svůj **stín** a podle toho věstili o životě, zdraví, zdraví členů rodiny v příštím roce: pokud byl stín „bez hlavy“, znamenalo to, že ten, komu patří, se příštího roku nedožije (jihoslovan.). V Srbsku dívky pletly věnečky z větviček břečťanu, na které dopadly paprsky zapadajícího S., a obracely se ke S. s prosbou, aby jim ukázalo jejich nastávajícího. Pokud se dívce o S. zdálo, neznamenalo to nic dobrého. Lepší bylo, pokud se jí zdálo o měsíci. Takový sen znamenal, že brzy najde ženicha (PA, Černigovská oblast).

Příslloví o počasí. Červené slunce na východě – bude déšť (b., srb.), bouřka (srb., ukr.); červené S. na západě – bude ošklivo (PA, Brestská oblast), silný vítr (b., br.), změna počasí (b.), mráz a sníh (ukr.). Pokud je S. v mracích či je při východu obklopeno mraky, bude déšť (již. r., ukr., blr., sln., srb.). Pokud si S. „rozpustí vlasy“, bude pršet (sln.), má-li červené paprsky, je nutné očekávat vítr (ukr.). Pokud je po západu S. nebe červené, bude mráz (blr.), vítr (srb.). „Svatozář“ kolem slunečního kotouče znamenala, že bude pršet (obecně slovan.). Pokud S. silně hřeje již od rána, bude pršet (r., sln.).

V **hádkách** je S. zobrazováno jako jablko, hruška, kolo, zlatá díže, talíř, miska s olejem, lžíce oleje, kulatý sýr, kolo z vosku, svíčka, louč, zlatý oheň, zlatá klec, vůl, kráva bez nohou, car.

LITERATURA

Bălgarska mitologija. Enciklopedičen rečnik. Stojnev, A. (ed.). Sofija 1994, s. 335, 336; Begović, N. Život i običaji Srba Graničara. Zagreb 1887, s. 185; Belovaja, O. V. Narodnaja biblija: Vostočnoslavjanskije etnoličeskijske legendy. Moskva 2004, s. 122–126; Berezovič, Je. L. Jazyk i tradicijonnaja kultura: Etnolingvističeskijske issledovanija. Moskva 2007, s. 415–416; Čubyns'kyj, P. Mudrist' vikiv. Kiiiv 1995, kn. 1, s. 12–16; Đorđević, T. R. Priroda u verovanju i predanju našega naroda. In: *Srpski etnografski zbornik*. 1958/71, 72; *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. Bratislava 1995, 2, s. 153–154; Georgijeva, I. Bălgarska narodna mitologija. Sofija 1983 – vtoro pereraboteno i dopălneno izdanije: Sofija 1993, s. 15–22; *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*. 1907/3, s. 311–312; Gura, A. B. Simvolika životnyh v slavjanskoj narodnoj tradicii. Moskva 1997; Jankovič, N. Č. Astronomija u predanjima, običajima i umotvorima Srba. In: *Srpski etnografski zbornik*. 1951/63; Janković, N. D. Astronomija u starim srpskim rukopisima. Beograd 1989, s. 106–127; Kapanci. Byt i kultura na staroto bălgarsko naselenije v Severoiztočna Bălgarija. *Etnografski i ezikovi proučvanija*. Sofija 1985, s. 261; Kulišić, Š. – Petrovič, P. Ž. – Pantelić, N. *Srpski mitološki rečnik*. Beograd 1970, s. 280–281; *Loveški kraj. Materialna i duhovna kultura*. Sofija 1999, s. 269, 270; Marinov, D. *Izbrani proizvedenija v dva toma*, t. 2. Sofija 1984, s. 49–50; Marinov, D. *Narodna vjara i religiozni narodni običai*. Sofija 1914, s. 8–12; Mladenova, D. „Glaza“ i „Zrenije“ nebesnyh svetil: svjaz' konceptov sveta i zrenija v balkanskich jazykach i tradicijonnoj kulture. In: *Slavjanovedenije*. 2002/6, s. 72–85; Möderndorfer, V. *Verovanja, uvere in običaji Slovencev. Narodopisno gradivo*, t. 5. Celje 1946, s. 278; Moszyński, K. *Kultura ludowa Słowian*. Warszawa 1967, t. 2: *Kultura duchowa*, cz. 1., s. 433–451; *Pirinski kraj. Etnografski, folklorni i jezikovi proučvanija*. Sofija 1980, s. 458; Pjatkevič, Č. *Rečyckaje Palesse*. Minsk 2004, s. 284–285; *Plovdivski kraj. Etnografski, folklorni i jezikovi proučvanija*. Sofija 1986, s. 294, 295; *Prostonarodnyje primety i pover'ja, sujevernyje obrjady i obyčai, legendarnyje skazanija o licach i mestach*. Nikiforovskij, N. Ja. (ed.). Vitebsk 1897; Ristelski, Lj. *Posmertniot obreden kompleks vo tradiciskata kultura na Mariovo*. Prilep 1999, s. 319, 321, 323, 324, 333; *Rodopi. Tradicijonnaja narodnaja duhovna i socialnonormativna kultura*. Sofija 1994, s. 9–10; *Russkije krest'jane. Žizn'. Byt. Nrapy. Materialy „Etnografičeskogo bjuro“ knjaza V. N. Teniševa*, t. 1. Sankt Peterburg 2004, s. 135, 221; t. 2. Sankt Peterburg 2006, s. 249, 394, 487, 488; *Sakar. Etnografsko, folklorno i jezikovo izsledvane*. Sofija 2002, s. 232, 238; *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. Bartmiński, J. (ed.). Lublin 1996, 1999, t. 1, cz. 1, s. 119–157; Tulceva, L. A. *Etnografičeskoje obozrenije*. 1997/5, s. 91–98; Vražinovski, T. *Narodna mitologija na Makedoncite*. Skopje – Prilep, 1998, kn. 1, s. 70–77, kn. 2, s. 41–45. PA – Polesskij archiv Otdela etnolingvistiki i folklora Instituta slavjanovedenija RAN. Moskva.

POZNÁMKA PŘEKLADATELKY

Originální texty článků *Jazyk a kultura*, Z „gramatiky“ slovanských obřadů a Přivolávání deště byly překládány z publikace *Jazyk i narodnaja kultura; Očerki po slavjanskoj mifologii i etnolingvistike* (Moskva 1995), články Času magický kruh a Magická síla hlasu pak z publikace *Očerki slavjanskogo jazyčestva* (Moskva 2003). Překládané heslo „Slunce“ je zahrnuto v pátém dílu slovníku *Slavjanskije drevnosti* (Moskva 2012).

Jazyk a kultura

Tolstoj, N. I. *Jazyk i kultura*. In: Tolstoj, N. I. *Jazyk i narodnaja kultura. Očerki po slavjanskoj mifologii i etnolingvistike*. Moskva 1995, s. 15–26. Článek byl poprvé publikován v *Zeitschrift für Slavische Philologie*. 1990, 50, 2, s. 238–253. Přihlédnuto k polskému překladu J. Bartmińského a L. Zienkiewiczze *Język a kultura. Etnolingwistyka*. 5. Lublin 1992, s. 15–27.

Z „gramatiky“ slovanských obřadů

Tolstoj, N. I.: Iz „grammatiki“ slavjanskich obrjadov. In: *Jazyk i narodnaja kultura. Očerki po slavjanskoj mifologii i etnolingvistike*. Moskva 1995, s. 63–77. Článek byl poprvé publikován in: Σημειωτική, *Trudy po znakovym systemam*, 15. *Tipologija kul'tury i vzajmnoje vozdejstvije kul'tur*. Tartu 1982, s. 57–71.

Přivolávání deště

Tolstoj, N. I. *Vyzyvanije doždja*. In: *Jazyk i narodnaja kultura. Očerki po slavjanskoj mifologii i etnolingvistike*. Moskva 1995, s. 78–90. Článek byl poprvé publikován in: *K rekonstrukcii drevneslavjanskoj duchovnoj kul'tury. Slavjanskoje jazykoznanije. VIII. Meždunarodnyj s'jezd slavistov*. Moskva 1978, s. 364–385.

Času magický kruh

Tolstoj, N. I. *Vremeni magičeskij krug* (po predstavenijam slavjan). In: Tolstoj, N. I. *Očerki slavjanskogo jazyčestva*. Moskva 2003, s. 27–36. Článek byl poprvé publikován in: *Logičeskij analiz jazyka: Jazyk i vremja*. Moskva 1997, s. 17–27.

Magická síla hlasu v ochranných rituálech

Tolstoj, N. I. Magičeskaja sila golosa v ochranitel'nyh ritualach. In: Tolstoj, N. I. *Očerki slavjanskogo jazyčestva*. Moskva 2003, s. 428–430. Článek byl poprvé publikován in: *Golos i ritual. Materialy konferencii*. Maj 1995 g. Moskva 1995, s. 103–106.

Ukázka hesla „Slunce“ z etnolingvistického slovníku Slavjanskije drevnosti

Čjocha, O. V. Solnce. In: *Slavjanskije drevnosti: etnolingvističeskij slovar' v 5 tomach*. Tom 5. Tolstaja, S. M. (otv. red.). Moskva 2012, s. 101–106.

V člancích a v komentářích je dle *Pravidel českého pravopisu* aplikován standardní dvojitý způsob přepisu cizojazyčných slov: *vědecká transliterace* v bibliografických údajích a běžný přepis neboli *transkripce* slov, která je součástí českého textu.